

СУБ'ЄКТНА АКТИВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЯК УМОВА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена теоретичному аналізу сучасного стану проблеми вивчення різних аспектів суб'єктної активності людини, зокрема, майбутнього вчителя, як умови його професійної самореалізації.

Ключові слова: суб'єктна активність, професійна самореалізація, майбутній вчитель, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості, внутрішня мотивація.

Постановка проблеми. В сучасних умовах становлення демократичної та правової української держави, інтеграції в європейське і світове співтовариство, переосмислення ролі і значимості вищої освіти об'єктивно постає необхідність докорінних змін традиційної системи виховання молоді у напрямку оптимальної самореалізації особистості шляхом залучення внутрішніх механізмів її саморозвитку. Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства.

Закономірно, що це відповідальне завдання покладається державою насамперед на вчителя: головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогів, підвищенні їхньої загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу до рівня, що відповідає їх ролі в суспільстві. Звернення особистості до самої себе, прагнення до максимальної самореалізації в професії, набуття професійного досвіду є актуальними і характеризують суспільні потреби громадян нашої країни.

Аналіз останніх досліджень. Поняття "самореалізація" є сьогодні одним із ключових у загально-педагогічному аспекті, а саме у висвітленні сутності педагогічної майстерності, педагогічного покликання, професійно-педагогічної культури, професійного розвитку, професійної індивідуальності вчителя (А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, О. Базелев, Г. Балл, Є. Барбіна, І. Бех, О. Бодальов, О. Вітковська, Б. Гершунський, І. Зязюн, С. Іванов, І. Ісаєв, В. Кан-Калік, А. Кириченко, І. Колесникова, Л. Коростильова, Б. Красовський, А. Маркова, Т. Маслова, Д. Мирошніченко, Л. Мітіна, Е. Нікітіна, І. Підласий, О. Пехота, В. Радул, С. Сапронова, В. Семиченко, С. Сисоєва, М. Ситнікова, В. Сластьонін, Є. Фролова, Г. Шевченко та ін.).

Самореалізація особистості – важлива проблема суспільства, оскільки особистість відіграє значну роль в його ефективному функціонуванні. Рівень розвитку суспільства багато в чому залежить від того, якою мірою суспільство впливає на процес розвитку кожного його члена, якою мірою "задіює" всі сутнісні сили особистості – здібності, знання, потреби, інтереси, уміння, навички, вольовий потенціал у механізмі свого розгортання.

Самореалізація особистості – одночасно важлива проблема і самого індивіда. Кожна людина прагне до самореалізації з тим, щоб знайти, притаманне лише своїй власній природі, місце в житті. Поступово людина приходить до розуміння, що формування власних людських якостей – це не тільки значуща для неї мета, але й відповідальний спосіб життя. Від того, які якості суспільство і сама людина сформують в структурі особистості, значною мірою залежить її самореалізація, самоствердження і соціальне положення [9, с. 1].

Міра та рубежі самореалізації людини в реальному суспільстві залежать від професіоналізму, самовизначення особистості як суб'єкта активності.

З особливою гостротою постає ця проблема у час повноліття (18-25 рр.), коли відбувається професійна підготовка, завершується розвиток суб'єктної активності особистості як цілісної системи і настає час її практичної реалізації.

Проблема активності протягом багатьох віків вивчалася філософами, психологами, педагогами, літераторами, митцями, політиками. Проте саме суб'єктна активність, яку розвиває, організує, контролює суб'єкт, стала предметом пильної уваги перш за все психологів порівняно недавно і нині набула особливої актуальності в психологічних дослідженнях К.О. Альбуханової-Славської,

Л.Ф. Алексеєвої, А.В. Брушлінського, А.О. Волочкова, І.А. Джидарьян, О.О. Конопкіна, В.І. Лозової, В.А. Петровського, В.О. Татенка та ін., адже через цю категорію підкреслюються ті якості людини, завдяки яким вона максимально розкриває і реалізовує творчий потенціал, тобто самореалізується у професійній діяльності.

В останнє десятиліття, визнає Н. Журавльова, у ціннісній свідомості молоді відбулися серйозні зміни: по-перше, стався перехід від спрямованості на самореалізацію й самоствердження до спрямованості на ділову й економічну активність, що пов'язано з перенесенням акцентів у ціннісних орієнтаціях: від етичних до прагматичних [6, с.43]. Така ситуація визначає певні проблеми, пов'язані з тенденціями зниження змістоутворюючої суб'єктної активності сучасної молоді.

Мета статті –здійснити теоретичний аналіз сучасного стану проблеми вивчення різних аспектів суб'єктної активності людини, зокрема майбутнього вчителя, як умови його професійної самореалізації, виділити механізм становлення особистості як суб'єкта активної життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Феномен активності, викликаючи ранню появу наукового інтересу до нього, став предметом спеціального дослідження вже філософів Стародавньої Греції – Платона та Аристотеля. Проте широко обговорюватися тема активності стала в епоху інтенсивного розвитку суспільно-наукових знань. Існували різні шляхи щодо аналізу означеної проблеми у західній і східній традиціях до ХХ століття. Сучасний стан проблеми активності в науковій літературі засвідчив, що в її тлумаченні та розумінні існують серйозні теоретичні розбіжності. Так, немає єдності науковців у визначенні активності, як психологічного поняття. Г.Костюк характеризує активність як "здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості активність проявляється в енергійній, ініціативній діяльності [8, с.32], виступає як інтеграл домагань, саморегуляції і задоволення людини; як похідна потребо-мотиваційних "рушійних сил"; як здатність і спосіб самовираження, самореалізації особистості, що ініціативно проектує і, відповідно, організує діяльність в суб'єктивному і об'єктивному просторі-часі" [1].

За визначенням В.Татенка, "психічна активність виступає способом, формою і мірою взаємодії суб'єкта із середовищем, у ході якого відбувається їх взаємна зміна, розвиток; основним способом існування, проявом і розвитком людини як суб'єкта, сутнісною ознакою, за якою він виокремлює і стверджує себе у просторі і часі індивідуального та історичного буття, є "суб'єктність" – з середини детермінована активність творення власної психіки і себе як її суб'єкта" [11]. З цього випливає, що суб'єктність, як вищий рівень розвитку особистості і активність, як форма цільового саморуху особистості, виступають взаємопов'язаними та взаємообумовленими психічними категоріями. Тому введення до суб'єктного підходу проблеми активності стало його органічною складовою, оскільки будь-який психічний процес – сприйняття, мислення, рішення – виступає єдністю змісту та процесу і носить активний характер.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, вчені (В. Ротенберг, Н. Волянук, Ю. Гіппенрейтер, А. Фурман, Г. Цукерман) однотайні в тому, що джерелом активності будь-якого суб'єкта виступає система його активно-пошукових ставлень до світу речей, світу людей і самого себе [5].

О.В. Богач, досліджуючи проблему суб'єктної активності, вказує, що сформованість або несформованість у особистості зацікавленого ставлення до світу та до самої себе, певним чином впливає на формування психологічних складових, що виступають підґрунтям розвитку самої суб'єктної активності, а саме: ціннісних орієнтацій, типу особистісної спрямованості, внутрішньої мотивації, саморегуляції, саморефлексії, високої самооцінки та ін. [2]. Таким чином, однією зі складових суб'єктної активності є ціннісні орієнтації, що виступають змістовними наповнювачами та "іманентними регуляторами діяльності" (В.Киричук), завдяки яким суб'єкт отримує здатність робити вільний вибір дії, вчинку; проявляти внутрішню свободу [7]. Ціннісні орієнтації особистості є необхідною професійною характеристикою. Вони впливають на всі сторони людської психіки: від пізнавальної потреби (А. Маслоу) до мотивації кожного з вчинків індивіда, детермінуючих його поведінку (С. Архангельський, В. Алексеєва, Є. Ільїн, Р. Миронова та ін.)

Ціннісні орієнтації, впливаючи на ситуативні мотиви особистості, її свідомість і підсвідомість, є базисом для формування життєвої позиції. Вони здатні визначати спрямованість діяльності, інтелекту, що зумовлює важливість формування стійких ціннісних орієнтацій для професійного становлення майбутніх педагогів. Ціннісні орієнтації педагога визначено як "систему особистісно усвідомлених гуманістичних цінностей, що виступають орієнтирами його соціальної та професійної активності, визначаючи життєву позицію" [12].

Сформовані професійно-ціннісні орієнтації педагога є одним з найважливіших елементів успішної професійної діяльності, оскільки: стимулюють його професійно-особистісний розвиток, активізуючи внутрішні механізми (потреби, інтереси, мотиви, установки, відношення); відіграють

стратегічну роль у поведінці та діяльності, визначають напрями професійної діяльності; коригують діяльність за допомогою оцінок, орієнтацій та установок, забезпечуючи взаємозв'язок особистісного й предметного в діяльності на основі особистісної орієнтації.

Таким чином, ціннісні орієнтації утворюють структуру "смислового майбутнього" суб'єкта, направляють його на реалізацію певних відносин, на конкретну діяльність, визначають вибір відповідних засобів для досягнення поставленої мети, тобто виступають найважливішим компонентом суб'єктної утворюючої активності й самого суб'єкта в ній [7].

Професійно-ціннісні орієнтації опосередковуються особливостями професії, що відображають зміст та сутність професійної діяльності, визначають її мету та засоби, регулюють поведінку особистості в певному виді діяльності. Цінності професійної діяльності майбутніх учителів включають професійно-педагогічні цінності. Особливого значення в процесі їх формування набувають соціокультурна ситуація в суспільстві, сучасні засоби масової комунікації, субкультурні вподобання студентської молоді, урахування специфіки студентського віку як періоду інтенсивного самоусвідомлення, професійного та морального становлення, утвердження життєвих орієнтирів та позицій.

В. Сластьонін [10] виокремлює пріоритетне значення професійно-ціннісних орієнтацій, визначаючи їх як стрижень особистості вчителя, системний компонент професійної культури, що детермінує готовність до самореалізації в освітній діяльності відповідно до високих духовних цінностей. Дослідник пов'язує цінності педагогічної діяльності з можливістю задоволення матеріальних, духовних потреб учителя й класифікує цінності в такий спосіб: цінності, що сприяють утвердженню вчителя в суспільстві; цінності, що впливають на розвиток комунікативної культури; цінності, що ведуть до самовдосконалення; цінності самовираження, самореалізації; цінності, пов'язані з утилітарно-прагматичними запитами.

Суспільство пропонує безліч цінностей, але шлях суб'єкта до них індивідуальний – кожний знаходить свій неповторний сенс життя. Актуальна потреба в саморозвитку, прагненні до самовдосконалення й самореалізації мають величезну цінність самі по собі, виступають показником не лише особистісної зрілості, а й джерелом активного довголіття людини. Індивідуальний вибір цінностей багато в чому визначає спрямованість особистості, що проявляється у ставленні: до людей, до суспільства, до самої себе, тому у зарубіжній та вітчизняній психології виділяються наступні спрямованості особистості: гедоністична, егоїстична, альтруїстична. Сформовані в процесі онтогенетичного розвитку типи особистісної спрямованості детермінують поведінку й діяльність суб'єкта, орієнтують його активність або на уникнення активного життя, або на активну самоактуалізацію та самореалізацію [4].

У логіці наших міркувань особливого значення набуває професійно-педагогічна спрямованість педагога, що може розглядатися як емоційно-ціннісне ставлення до професії вчителя, схильність до тих видів діяльності, які втілюють специфіку професії (А. Деркач, Н. Кузьміна, Г. Томілова, С. Зімічева й інші); як професійно значуща якість особистості вчителя або компонент педагогічних здібностей (Ф. Гоноболін, А. Щербаков, В. Сластьонін, О. Леонтьєв, О. Бодальов й інші); як система ціннісних орієнтацій, яка задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості педагога, що спонукає вчителя до її утвердження в педагогічній діяльності й спілкуванні (Л. Мітіна); як рефлексивне керування розвитком учнів, де педагогічна діяльність виконує функції метадіяльності (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, С. Вершловський та інші).

Отже, професійно-педагогічну спрямованість дослідники розглядають переважно як систему особистісних якостей, які визначають внутрішнє розуміння мети й завдань педагогічної діяльності і які залежать від характеру провідного мотиву в структурі мотивації майбутнього педагога.

Наступним механізмом становлення особистості як суб'єкта активної життєдіяльності виступає сформованість у неї внутрішньої мотивації – вільної участі особистості в діяльності при відсутності зовнішніх вимог або підкріплень [3].

У психолого-педагогічній літературі мотивація визначається як сукупність факторів, що підтримують і спрямовують, тобто визначають поведінку (К. Мадлен, Ж. Годфруа), як сукупність мотивів (К. Платонов), як спонукання, яке викликає активність організму і визначає її спрямованість (Л. Божович), як процес психічної регуляції конкретної діяльності (М. Магомет-Емінов), як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, спрямованість і способи здійснення конкретних форм діяльності (І.Джидар'ян), як єдину систему процесів, що відповідають за спонукання і діяльність (В. Вілюнас). Усі з вищезазначених визначень мотивації умовно можна поділити на два напрями. Представники першого напрямку розглядають мотивацію як сукупність спонукань, що викликають активність людини, тобто систему факторів, детермінуючих поведінку (потреби, мотиви,

цілі, наміри, прагнення тощо); другого – як процес формування мотивів, характеристику процесу, який стимулює та підтримує поведінкову активність на певному рівні.

У дослідженнях І. Васильєва, О. Мітіної, В.Кобанова встановлений взаємозв'язок між типом мотивації (внутрішня або зовнішня) та типом саморегуляції під час вирішення суб'єктом проблем. Внутрішня мотивація, на думку авторів, пов'язана з самокеруванням (свідома регуляція мотивів, емоцій, уваги), виступає важливим елементом підтримки продуктивної активності особистості, а зовнішня – з самоконтролем, який не веде до утворення інтегрованого й цілісного "Я", а створює напруги й конфлікти, що в свою чергу проявляються у тривожності, самознищенні та інших неадаптивних формах переживань та поведінки [3].

Оптимізація освіти у вищій школі передбачає цілеспрямоване формування в молоді позитивного ставлення до набуття знань, тому особливої актуальності набуває пошук внутрішніх резервів підвищення ефективності навчально-професійної діяльності майбутніх учителів. Такими внутрішніми джерелами активності особистості у процесі набуття знань, умінь і навичок, необхідних для подальшого навчання, самоосвіти та майбутньої професійної самореалізації, є насамперед мотиви, потреби, інтереси, прагнення, ставлення до навчання. Учіння, як і будь-яка свідома діяльність, у суб'єктивному плані – це наслідок реалізації прагнень людини до задоволення своїх потреб. У процесі навчання майбутні вчителі виступають не лише як об'єкт впливу, але й як суб'єкт діяльності, що спонукається наявними в них пізнавальними і професійними інтересами та іншими мотивами. Інакше кажучи, мотиви учіння, як активізуюча сила навчання, є однією з умов успішної навчальної діяльності та майбутньої професійної самореалізації. Знання про мотиваційну сферу особистості і про мотиваційну основу конкретного процесу учіння рівнозначне знанню про рушійні сили цього процесу. Успішне розв'язання проблеми мотивації навчальної діяльності значно впливає на якість підготовки майбутніх фахівців.

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз наукової літератури дозволив дослідити феномен суб'єктної активності, виділити механізм становлення особистості як суб'єкта активної життєдіяльності. Зазначені нами підходи до розгляду суб'єктної активності можуть скласти основу для вивчення проблеми формування у майбутніх учителів готовності до самореалізації у професійній діяльності.

Використані джерела

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности / К.А. Абульханова. – М., 1999. – 244 с.
2. Богач О.В. Психологічні аспекти дослідження феномену суб'єктної активності старшокласників // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. XII, частина 1 / О.В. Богач. – К., 2010.
3. Васильєв І.В., Митина О.В., Кобанов В.В. Влияние различных типов мотивации и самоуправления личности на продуктивность мыслительной деятельности / И.В. Васильев, О.В. Митина, В.В. Кобанов // Психологический журнал, 2006. – Т. 27. – № 4. – С.38-49.
4. Волочков А.А., Ермоленко Е.Г. Ценностная направленность личности как выражение смыслообразующей активности / А.А. Волочков, Е.Г. Ермоленко // Психологический журнал, 2004. – Т. 25. – № 2. – С.17-33.
5. Волянюк Н. Феноменология суб'єктної активності / Н. Волянюк // Соціальна психологія. – 2004. – №3 (5). – С. 97-109.
6. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций молодежи в условиях социально-экономических изменений / Н.А. Журавлева // Психологический журнал, 2006. – Т.27. – №1. – С.35-53.
7. Киричук В.О. Психолого-педагогічні передумови управління свободо-центричною виховною системою / В.О. Киричук // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 11. – С.1-7.
8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К., 1986. – 609 с.
9. Муляр В.І. Проблема становлення особистості в системі "індивід-суспільство" (філософсько-культурологічний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / В.І. Муляр. – Дніпропетровськ, 1999. – 32 с.
10. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : учебн. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 192 с.
11. Татенко В.О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / В.О. Татенко. – К., 1997. – 22 с.
12. Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Н.Ю. Шемигон. – Харків, 2008.

**FUTURE TEACHER'S SUBJECT ACTIVITY AS THE PRE-REQUISITE
OF HIS PROFESSIONAL SELF-REALIZATION**

The article is devoted to the theoretical analysis of the contemporary state of future teacher's subject activity problem as the pre-requisite of his professional self-realization and to the study of its different aspects.

Key words: *subject activity, professional self-realization, future teacher; values, personality's direction, inner motivation.*

Стаття надійшла до редакції 21.11.2011 р.